Стручни критички осврт

Данијела М. Миловановић Родић, *Редефинисање модела учешћа грађана у урбанистичком планирању Србије у складу са комуникативно-колаборативном парадигмом*. Докторска дисертација. Београд: Архитектонски факултет Универзитета у Београду, 2013 (ментор проф. др Милица Бајић Брковић; комисија: М. Бајић Брковић, З. Никезић, К. Петовар). Одбрањена 2. септембра 2013. Отворени приступ: НаРДуС.

I Предмет, грађа и мерило

Дисертација се бави питањем које домаћа урбанистичка пракса деценијама помиње, а које овај рад узима као целовит предмет истраживања: какво место грађани имају у поступку израде урбанистичког плана и какво би место требало да имају. Рад полази од става да учешће грађана није украс демократског поступка, него услов доброг планирања, и из тога изводи два циља: да институционално опише постојећи модел учешћа у Србији и да предложи модел који би се могао увести у оквиру постојећег система. Први циљ води кроз историју прописа, важећи законски оквир, студије случаја седам планова Панчева и Инђије, два примера добре праксе (План детаљне регулације нове стамбене зоне у Деспотовцу и Стратегија развоја општине Ада), веб-анкету лиценцираних урбаниста и интервјуе с обрађивачима и члановима локалних управа. Други циљ води до редефинисаног модела с три модалитета учешћа грађана, два облика поступка (сведени партиципативни и развијени колаборативни) и препорукама за институционализацију на регулаторном, нормативном и вредносно-когнитивном нивоу.

Ауторка је завршену дисертацију предала у фебруару 2013. године, па се рад мери литературом, стандардима, прописима и знањем доступним у том тренутку; ништа настало касније није мерило. Прописи се наводе у тексту који је тада важио — Закон о планирању и изградњи из 2009. с изменама из 2011. и 2012. и Правилник о садржини, начину и поступку израде планских докумената из 2010. — а за раније рађене планове Закон из 2003. и Правилник из 2004. Свака јединица литературе овог осврта објављена је пре фебруара 2013. године, осим саме дисертације и извештаја Комисије.

Текст дисертације је онај објављен у Националном репозиторијуму дисертација; извештај Комисије налази се међу материјалима седнице Већа научних области грађевинско-урбанистичких наука од 25. јуна 2013. Наводи из дисертације преносе се дословно, у писму рада, са страном у загради.[1]

Треба на почетку рећи и какав је рад по својој врсти. Дисертација је нормативно-пројектна: њен главни резултат јесте предлог, а не измерена величина, што ауторка каже сама: „Резултат рада је формулисање модела, који се за потребе овог истраживања не може емпиријски, односно директно проверити, већ само индиректно“ (стр. 12). Такав рад треба мерити тиме да ли дијагноза почива на грађи која је носи, да ли је модел доследно изведен из теорије и дијагнозе и да ли закључак о хипотезама говори оно што рад стварно показује. Четири полазне хипотезе рад поставља у складу са Статутом Архитектонског факултета, који тражи да предлог теме садржи „основне хипотезе од којих се полази и методе које ће се у истраживању применити“ (чл. 97 ст. 3). Питање је само шта се у закључку о њима тврди.

II Шта рад доноси

Прво, теорија у овом раду није излог литературе, него алат. Ауторка на почетку теоријског дела каже зашто полази од филозофских премиса, а не од техника учешћа: „Стога је врло важно разумети да се парадигме морају разликовати на основу њихових филозофских полазишта, а не на основу методолошког поступка, метода и техника које доминирају у одређеном научном приступу“ (стр. 20). Тај избор штити рад од некритичког преношења партиципативних техника. Хабермасова теорија комуникативног делања преведена је у оперативне предуслове учешћа, а Гиденсова дуалност структуре и делатника у улогу планера: „Стога планери у својој свакодневној пракси имају могућност да мењају односе моћи“ (стр. 51). Табела 1 (стр. 58) јасно раздваја туђе становиште од ауторкиног преноса на планерску праксу; у њеној десној колони стоји реченица која сажима цео рад: „Планери не одлучују о најбољој развојној концепцији.“ (стр. 58).

Друго, рад не остаје код идеализоване слике комуникативног планирања. После приказа критика ауторка изводи сопствену поуку — „Процес комуникације се не сме раздвајати од појма моћи.“ (стр. 72) — и везује је за циљ рада: остварљивост као мерило модела доследно се држи до петог поглавља.

Треће, најплоднији теоријски потез рада јесте институционални оквир. Из тројне поделе институција на регулативни, нормативни и културно-когнитивни ниво ауторка изводи увид на коме почива прва хипотеза: „То значи да у истом регулативном окружењу, услед различитих нормативних или културно-когнитивних сегмената, могу настати различити начини организације и начина рада.“ (стр. 84). Тај оквир затим заиста уређује и дијагнозу у четвртом поглављу и препоруке у петом, а поука историјског дела — да се „жељени квалитете процеса не може постићи његовим регулисањем“ (стр. 156) — добро образлаже зашто препоруке тежиште стављају на нормативни и вредносно-когнитивни ниво.

Четврто, операционализација у трећем поглављу доноси више употребљивих увида. Ауторка уочава парадокс партиципације — процесе треба формализовати, а формализација им гуши суштину — и изводи захтев: „врло је важно избећи висок ниво одређености“ (стр. 91). Уз ситуације у којима је колаборативни процес примерен наводи и оне у којима није, међу њима „Када је заједница превише поларизована и подељена, те постоји опасност да се колаборативним процесом може допринети ескалацији сукоба“ (стр. 96), и на томе заснива разлику између сведеног и развијеног модела. Критеријуми вредновања у табелама 4 и 5 раздвајају квалитет процеса од квалитета продукта, а одељак о информационим и комуникационим технологијама изричито упозорава да неједнак приступ ИКТ „доприноси појачавању неједнакости“ (стр. 146).

Пето, емпиријски део доноси сопствену, из примарних докумената сабрану грађу о јавном увиду. Табела 7 (стр. 216–217) упоредо приказује седам планова два града по истим ставкама, а карте дистрибуције примедаба (слике 30–49) показују да примедбе грађана остају везане за појединачне парцеле. Из те грађе ауторка извлачи налазе које ниједан приказ прописа не би показао. Комисија за планове оправдане примедбе одбија због процедуре и истовремено предлаже измену плана који још није донет: „Дакле, још ПРЕ УСВАЈАЊА Плана, Комисија даје предлог покретање иницијативе за Измену и допуну истог.“ (стр. 178). Бројањем подносилаца открива се сукоб улога: „Наведена ситуација илуструје крутост формалног система доношења одлука, нарочито узимајући у обзир да је секретар наведеног Секретаријата члан Комисије за планове.“ (стр. 191). Из одбијене примедбе на неразумљиву документацију изведено је да формално законит јавни увид може бити функционално недоступан: „Квалитет текста се не може прописати.“ (стр. 176). Ауторка уз то сама ограничава домет својих закључака, називајући један од њих закључком „додуше прилично грубог и са високим степеном генерализације“ (стр. 178).

Шесто, анкета урбаниста самостално је прикупљена грађа о ставовима лиценцираних урбаниста Србије о учешћу грађана (109 одговора, јун–јул 2012). Ауторка јој унапред одређује домет — „ипак се узорак не може сматрати репрезентативним него тек индикативним“ (стр. 227) — отворено признаје слабост сопственог инструмента и не бира само повољне гласове: у раду стоје и ставови против учешћа, попут „Планирање треба дати стручњацима, грађане не треба много питати.“ (стр. 246).

Седмо, правно очитавање на коме почива изводљивост предлога тачно је: закон континуирано учешће не прописује, али га ни не забрањује — „иако законом није дефинисана обавезност, није дефинисана ни забрана континуираног укључивања јавности у целокупан процес“ (стр. 269). То одговара тексту Закона о планирању и изградњи у верзији важећој у фебруару 2013.

Осмо, модел у петом поглављу разрешава практично питање: како укључити разнородну заједницу, а да се од сваког грађанина не тражи непосредно учешће у свему. Три модалитета — „Грађанин активни учесник - представник неке формалне и неформалне групе грађана који заступа њене интересе.“ (стр. 271), признати појединац-ауторитет и информисани и консултовани грађанин — јасно су разграничени. Колаборација се не заступа по сваку цену: „препорука је да се колаборативни процеси не покрећу уколико је заједница превише поларизована и подељена“ (стр. 274). Најоперативнија препорука — подзаконски акт којим би се „као обавезан део планске документације прилагати Пројекат учешћа грађана у изради конкретног плана“ (стр. 290), с анализом заинтересованих страна, проценом конфликта и обученим фасилитатором — изводљива је без измене закона.

Најзад, где год их је било могуће проверити према изворима, тврдње рада у великој су већини тачне: уставноправни развој СФРЈ, поступак израде плана по Закону из 2009. и Правилнику из 2010. и дуги наводи из генералних планова верно су приказани, а Бентрупова табела разлика између колаборативног и партиципативног планирања (табела 2) и шема процеса UN-Habitat-а (слика 23) пренете су тачно. Већина омашака о којима ће бити речи налази се у апарату, у бројевима и у странама навода, а не у садржини.

III Циљ, хипотезе и метод

Рад поставља четири хипотезе. Прва каже да „Постојећи систем урбанистичког планирања омогућава остваривање учешћа грађана различитих нивоа интезитета, квалитета и учинака.“ (стр. 9), и да разлике зависе од воље и знања политичара и експерата, мотивације, поверења и знања грађана и услова планирања. Друга гласи: „Одговарајућим променама у оквиру постојећег система урбанистичког планирања у Србији, којима се пре свега редефинишу обавезност и модалитети учешћа грађана, је могуће остварити“ (стр. 9), па у наставку набраја висок степен активног учешћа, континуитет кроз цео процес и широк круг актера. Трећа и четврта тичу се прилагођавања облика учешћа контексту и знања и свести актера као предуслова. Прва хипотеза има описни и узрочни део и у начелу је испитива; друга је пројектна — тврди могућност онога што рад тек предлаже; трећа и четврта су нормативна начела која рад образлаже, а не мери.

Увод и изведено истраживање. Методолошки одељак Увода није усклађен с оним што је стварно урађено. Он најављује студије случаја четири плана, изабрана по критеријуму „да је план урађен по актуелном Закону о планирању и изградњи из 2003. године“ (стр. 16), и интервјуе у будућем времену; у тренутку предаје тај закон је већ био замењен, а четврто поглавље анализира седам планова, од којих је четири

рађено по Закону из 2009. године, што табела 7 тачно наводи. Стварни обухват образложен је тек на почетку четвртог поглавља (стр. 147–150, 168–169). Реч је о неревидираном опису из пријаве теме, а не о празнини у методу.

Избор случајева. Избор Панчева и Инђије образложен је истраживачки: пошто оба града припадају сличном развојном контексту, „Смањивањем те разлике, остаје више простора за закључивање у домену знања и воље планерског тима и управе“ (стр. 168). Мали број случајева није мана сам по себи: „Here generalizability of case studies can be increased by the strategic selection of cases“ (Flyvbjerg, 2006, одељак о трећем неспоразуму). Слабост је зато ужа: стратешки критеријум избора није доследно исказан — Увод и четврто поглавље дају различите критеријуме — а закључак не расправља о домету уопштавања с два града.

Прва хипотеза. Седам анализираних планова даје у битном једнообразну слику: „Постојећи формални механизми учешћа грађана у урбанистичком планирању се у оба града користе на формалан начин, тако да се задовољи законом дефинисан обим и начин.“ (стр. 218). То је вредан налаз, али је налаз о истоветности, а не о разликама. Описни део хипотезе (да разлике у истом систему постоје) зато почива углавном на поређењу с два примера добре праксе, а узрочни део (од чега разлике зависе) на тумачењу ауторке. Чинилац који се тиче мотивације, поверења и знања грађана нема сопствену грађу, јер анкета грађана није успела — „Анкета је попуњена 25 пута, што значи да се само 6% посетилаца одазвало позиву.“ (стр. 150) — па се рад ослања на опште студије о учешћу у локалном одлучивању. Ауторка то ограничење наводи, али га не узима у обзир када хипотезу проглашава потврђеном.

Друга хипотеза. Модел је изграђен тако да другу хипотезу испуни, а његова емпиријска провера унапред је искључена: „Тај сет предлога представља хипотетички модел, којег нећемо бити у прилици да емпиријски проверимо“ (стр. 17). Реченица закључка „Истраживањем су проверене и потврђене претходно утврђене хипотезе“ (стр. 293) за ову хипотезу је зато прејака. Хипотеза је аргументована и посредно поткрепљена — одсуством законске забране континуираног учешћа (стр. 269), двама примерима добре праксе и ставовима урбаниста (стр. 242) — али није проверена. И тај посредни ослонац је слабији него што закључак подразумева: у анкети опција корекција у оквиру постојећег система има највиши просек, али опција радикалних реформи највећи удео највише оцене, а од два примера добре праксе Ада је стратегија развоја општине, не урбанистички план, а Деспотовац је приказан до одлуке о изради плана.

Хипотезе у закључку. Закључак не показује која је хипотеза којим налазом проверена и с којим исходом; везе се могу реконструисати уз помоћ Прилога 6, али тај посао остаје читаоцу. Тачније би било рећи да је прва хипотеза у описном делу

делимично поткрепљена, у узрочном остала отворена, а друга аргументована и посредно поткрепљена; трећа и четврта су начела модела, образложена теоријом. На ову оцену осврт се у наставку само позива.

Интервјуи. Интервјуи су документовани упитником (Прилог 1) и списком позваних с ознаком обављених (Прилог 5): обављено је шест од петнаест, у Инђији ниједан с обрађивачем плана. Рад не наводи ни датуме ни начин бележења ни поступак обраде, нити да ли су саговорници пристали да им имена буду објављена. Ауторка интервјуима сама даје помоћну улогу — „Допринос интервјуа овом истраживању је више у домену унапређења знања“ (стр. 149) — и то је изричита ограда. Проблем је у томе што поједини налази закључака 4.3.3, који се у 5.3 преносе као налаз истраживања (антагонизам управе и обрађивача, одлучујући утицај политичких партија), не могу да се вежу ни за документацију ни за одређени интервју. Захтев је логички: ако закључак почива на интервјуу, читалац мора моћи да види на ком. Каква документација интервјуа олакшава проверу, показује приручник Квејла и Бринкмана (Kvale & Brinkmann, 2009).

Анализа примедаба. Анализа примедаба по темама и мотивима дата је описно, без правила кодирања и без бројева по категоријама, па се налаз да преовлађују примедбе партикуларног, регулационог карактера не може поновити. Исходи примедаба, међутим, разврстани су по категоријама које пропис сам даје — примедба се прихвата, не прихвата, делимично прихвата или се оцењује као неоснована, у последња три случаја уз образложење (Правилник о садржини, начину и поступку израде планских докумената, 2010, чл. 72 ст. 3) — па је тај део анализе проверљив, уз разлике у бројевима о којима је реч у одељку VI.

Ограничења. Закључна разматрања немају одељак о ограничењима истраживања: налази се уопштавају на урбанистичко планирање Србије без ограда које ауторка сама исказује у четвртом поглављу — индикативан узорак анкете, слаб одзив на интервјуе, два града.

IV Теоријски оквир: приписивања и појмови

Теоријско поглавље је широко и у највећем делу тачно: кључни текстови — Алмендингеров чланак о постпозитивистичкој типологији, Хилин *Collaborative Planning*, Инес и Бухер, Бојтелар и сарадници о институционалној промени, Бентрупова табела — читани су непосредно и пренети верно, а посредна навођења углавном су изричито означена. Проблеми се збијају на три места.

Институционални оквир без изворног аутора. Тројна подела институција на регулативни, нормативни и културно-когнитивни стуб, по којој су уређени четврто поглавље и препоруке у 5.2, у раду се наводи само преко домаћег уџбеника (Јанићијевић, 2008), а у списку слика уз ознаку предавачког слајда. Изворни аутор

тог оквира, В. Ричард Скот, није наведен ни у тексту ни у литератури, иако је треће издање његове књиге (Scott, 2008) постојало пре предаје рада. То није само апаратска омашка, јер рад трећи стуб на стр. 84 и 298 назива културно-когнитивним, а од стр. 148 па кроз анализу и препоруке вредносно-когнитивним, без објашњења промене. Тиме вредности, које Скот сврстава у нормативни стуб, без образложења прелазе у когнитивни, а нормативни ниво сведен је на професионалне стандарде и обрасце рада. Анализа и препоруке ипак доследно следе исту трочлану поделу, па склоп рада држи; оно што недостаје јесте изворни ослонац и образложење сопствене прераде.

Делиберативна демократија из друге руке. Преглед четири теорије демократије и лева колона табеле 1 ослањају се на један домаћи прегледни чланак (Младеновић, 2008), и то је у раду уредно означено. Посредно навођење само по себи није мана: званично тумачење APA стила (American Psychological Association, 2010), које рад прати, каже „It's okay to cite a secondary source when you've exhausted the options for finding the original work." (McAdoo, 2010). Али Хабермаса рад на другом месту чита из превода, па изостанак изворних дела теоретичара делиберативне демократије баш на месту где се из њих изводи улога планера није нужан. Садржински је важнија једна напетост: десна колона табеле 1 проглашава колаборативно планирање чисто процедуралним, а десетак страна касније ауторка прихвата да се процес и супстанца међусобно конституишу и да се комуникација не сме одвајати од моћи (стр. 68–72). Синтеза на стр. 72–73 ту напетост ублажава, али не каже изричито које полазиште важи за предложени модел.

Хабермас и Гиденс. Теорија комуникативног делања најављена је као основ анализе (стр. 44), али се Хабермасово главно дело у раду не наводи ниједном са страном. Појам споразумевања приказан је недоследно: на стр. 45 стоји „Под споразумевањем се не подразумева усаглашавање или истоветно мишљење о нечему, већ само разумевање реченог." (стр. 45), а на стр. 46 се успех комуникативног делања мери управо постигнутим споразумом; предуслови изведени на стр. 47 ослањају се на шири, исправан појам, па закључак не пада. Гиденсова теорија структурације кроз цео рад назива се структуралном теоријом, иако садржина одељка тачно излаже дуалност структуре и делатника. Гиденс је на стр. 50–52 изложен према Хилином приказу (1997), што је ауторка рекла на почетку одељка; појединачне тврдње, међутим, не носе позив на њу, па отуда и непрецизна спојница „У томе се слаже са Марксом" на стр. 51, где Хили Гиденса Марксу супротставља — рад ту разлику ипак наводи две реченице касније.

Мања приписивања. Прерада Алмендингерове трочлане типологије на стр. 39 одбрањива је, али није означена као ауторкин избор. Фуснота 35 поједностављује образложење Нобелове награде за 1993: Норт ју је, заједно с Фогелом, добио за обнову истраживања у економској историји применом економске теорије и

квантитативних метода ради објашњења економске и институционалне промене (Royal Swedish Academy of Sciences, 1993), а не за утемељење (нео)институционалне теорије. Одређење учешћа као прерасподеле моћи „са оних који управљају на јавност“ (стр. 5) приписано је Арнстајновој (Arnstein, 1969), а следи парафразу из рада Sadagopan (2000); Арнстајн моћ преноси на обесправљене грађане, па формулација губи оно што је у њеној лествици суштинско.

Међународни документи. Одређење појма „заинтересована јавност“ (стр. 4) по Архуској конвенцији изоставља ограничење на одлучивање о питањима животне средине, а појам се затим употребљава за планирање уопште. Ауторка, међутим, то проширење на стр. 24–25 образлаже као сопствено тумачење, а званични водич за примену Конвенције у круг планова у вези са животном средином изричито убраја и планирање коришћења земљишта — „Plans and programmes relating to the environment may include land-use and regional development strategies“ (Stec & Casey-Lefkowitz, 2000, стр. 115). Проширење је, дакле, бранљиво; требало га је само означити на месту дефиниције. Озбиљнија је омашка на стр. 23, где је право из члана 25 Пакта о грађанским и политичким правима пренето као учешће „било посредно или преко слбодно изабраних представника“ (стр. 23); Пакт говори о учешћу непосредно или преко слободно изабраних представника (ICCPR, чл. 25 тач. а), па словна грешка изоставља управо непосредно учешће, које је предмет рада — а на стр. 34, уз Европску повељу о локалној самоуправи, рад исто разликовање непосредног и посредног учешћа исписује исправно. Остало су тачкасте нетачности у датирању и сврставању докумената, попут Европске повеље о активном грађанству (Active Citizenship Network & FONDACA, 2006), сврстане међу документе Савета Европе, или саопштења Европске комисије о минималним стандардима консултација, датираног 2003. уместо 2002. (Commission of the European Communities, 2002).

V Операционализација: колаборативни процеси и ИКТ

Изворни приручници трећег поглавља — UN-Habitat, Center for Collaborative Policy, Фишер — пренети су у највећем делу верно. Замерке се тичу неколико погрешно приказаних појмова и метода и, пре свега, тога да најразрађенији инструмент поглавља остаје неупотребљен.

Појмови и методе. Рителов и Веберов појам *wicked problems* преведен је као „меки проблеми“ (стр. 94 и 272), иако га Рител и Вебер изричито супротстављају „tame“ и „benign“ проблемима (Rittel & Webber, 1973, стр. 160); дефиниција која одмах следи ипак је тачна, па је критеријум за избор развијеног модела јасан. Књига М. Фејџенса датирана је 1997. уместо 1977. (Fagence, 1977). Опис метода *charrette* (стр. 124) не одговара значењу краткотрајне, интензивне заједничке радионице, али је у табели 15 модела чарет исправно сврстан међу радионице.

Тврдње строже од извора. Да се колаборативни процеси дугорочно „увек исплате чак и у финансијском смислу“ (стр. 95) речено је без извора и без ограде, а рад ту тврдњу сам ограничава већ на стр. 95–96. Кофманов савет о великом колаборативном догађају пренет је строже него у изворнику: где он оставља отвореним да ли је такав догађај прави начин да се пројекат започне, рад каже да се „не може користити као окидач“ (стр. 121). Матрица утицај–интерес на слици 18 потиче из приручника UN-Habitat-a (UNCHS, 2001, стр. 24), који натпис не наводи.

Исходи и вредновање. Табеле 4 и 5, како их рад и назива, синтеза су листа Дејвиса (2008) и Маргерума (2002), допуњена критеријумима колаборативне рационалности. Изабрани ослонци су меродавни — критеријуми вредновања колаборативних процеса у литератури пре 2013. потичу управо из круга радова Инес и Бухер (Innes & Booher, 1999, 2010), Роуа и Фруер (Rowe & Frewer, 2000) и Маргерума (Margerum, 2002) — али уз синтезу нису означени извори појединих критеријума, а фуснота 19 међу радове на којима су Дејвис (2008) и Маргерум (2002) засновали своје критеријуме убраја и књигу Инес и Бухер из 2010. године, што је хронолошки немогуће. Најважније је, међутим, нешто друго. Обавезујућег стандарда вредновања партиципативних процеса нема, па је мерило овде ауторкина сопствена листа — а она није примењена ни на један пример у раду: ни на седам планова, ни на Деспотовац и Аду, ни на предложени модел. Зато је треба оцењивати као срећену синтезу за будућу праксу, а не као проверено мерило.

ИКТ као ново окружење. Одељак 3.2 после уводне стране скоро нема појединачних позива на изворе; фуснота 21 наводи да се ослања на ауторкину магистарску тезу и експертизу за Стратегију просторног развоја. Најосетљивија реченица поглавља стоји на стр. 145 и дословно се понавља на стр. 260: као најзначајнији разлог слабе примене ИКТ наводи се „недостатак политичке и експертске воље, најчешће зарад очувања позиција на којима могу бити подршка нелегитимних интереса, чијим остваривањем и сами профитирају“ (стр. 145). Анкета урбаниста посредно подупире први део — испитаници политичку вољу и корупцију оцењују као значајне проблеме (стр. 231, 236) — али тврдња о личној користи остаје ауторкин став без доказа, на стр. 145 уведен као мишљење, а на стр. 260 без ограде. У раду чија је основна порука поверење међу актерима такву тврдњу треба или документовати или исказати као хипотезу.

VI Учешће грађана у Србији: историја, прописи и студије случаја

Историјска перспектива. Уставноправни развој СФРЈ (Уставни закон 1953, Устав 1963, амандмани, Устав 1974) приказан је тачно, а Прилог 4 је сопствен и користан преглед прописа о планирању. Слабије је место постсоцијалистички период: стање технократског планирања описано је према Чалдаровићу (1985), дакле према

самоуправној пракси, а раздобље 1990–2000 остаје без приказа планирања и прописа. Континуитет експертског модела, на који рад очигледно циља, тако се претпоставља, а не показује.

Регулаторни ниво. Главни налаз овог дела тачан је и по тексту прописа важећих у фебруару 2013. године: јавност у поступку добија само јавни увид у нацрт, и то после стручне контроле — „Излагање планског документа на јавни увид врши се после извршене стручне контроле.“ (Закон о планирању и изградњи, 2009, чл. 50 ст. 1). Примедбе се подносе „искључиво у писаном облику“ (Правилник, 2010, чл. 67), а јавна презентација нацрта урбанистичког плана је факултативна: надлежни орган јавну презентацију „може по потреби организовати“ (Правилник, 2010, чл. 66 ст. 3). Тиме пропис сам потврђује премису прве хипотезе: оно што закон оставља на вољу органа зависи од воље органа. Слика 27 (стр. 164), која на једној страни показује где закон учешће допушта и где настаје празнина, добра је синтеза. Сама слика бележи и неке новине Закона из 2009. — Централни регистар планских докумената, доступност планова у електронском облику путем интернета (чл. 43) и локални информациони систем (чл. 45; на слици погрешно чл. 44) — па је утолико преоштрија оцена да се реформа из 2009. у делу о учешћу „своди на промену имена имена планова и дозвола које издају локалне власти“ (стр. 165). Истина је да Закон из 2009. задржава јавни увид као једини обавезни облик учешћа и да је извештај с јавног увида са свим примедбама, као и евиденцију планских докумената, познавао већ Закон из 2003. (чл. 8 и 53). Али Закон из 2009. јединствено утврђује тридесетодневни увид и за урбанистичке планове (раније од 15 до 30 дана), уместо извештаја „са свим примедбама и ставовима по свакој примедби“ (Закон о планирању и изградњи, 2003, чл. 53) тражи извештај „са свим примедбама и одлукама по свакој примедби“, по којима носилац израде мора да поступи у року од 30 дана (чл. 50 ст. 2–3), евиденцију планова премешта у Централни регистар планских докумената, у коме су сви евидентирани плански документи доступни у електронском облику путем интернета (чл. 43), и обавезу електронског објављивања свих планских докумената, утврђену већ у члану 42, изменама из 2011. године прецизира одредбом: „Плански документ се у целости објављује у електронском облику и доступан је путем интернета.“ (Закон о изменама и допунама Закона о планирању и изградњи, 2011, чл. 22). Та обавеза била је, уз то, најближи постојећи законски ослонац за ИКТ подршку коју рад предлаже; рад за електронску доступност планова зна (слика 27), али се препоруке на њу не позивају.

Регулаторни преглед не обрађује Закон о стратешкој процени утицаја на животну средину (2004) ни потврђивање Архуске конвенције (Закон о потврђивању Конвенције о доступности информација, учешћу јавности у доношењу одлука и праву на правну заштиту у питањима животне средине, 2009), а статуте локалних самоуправа, најављене као посебан ниво, разматра само уопштено. Налаз да је јавни увид у нацрт једини обавезни облик учешћа тиме се не мења. Али потврђена

Конвенција у члану 6 став 4 тражи да се учешће јавности омогући рано, „када су све опције још увек отворене и када може доћи до ефикасног учешћа јавности“ (Закон о потврђивању Архуске конвенције, 2009), а у члану 7 примењује то правило и на планове у вези са животном средином. То је најјачи писани ослонац централне препоруке рада о учешћу пре нацрта, и то већ важећи — рад га, међутим, не користи.

Студије случаја: бројеви и датуми. Табела 7 је изнутра доследна за већину планова, али несагласности ипак постоје: за Генерални план Панчева 2008 текст наводи 103 примедбе, а табела 7 наводи 106 примедаба, с различитом расподелом исхода, а датум усвајања Генералног плана Инђије (11. 6. 2006) по истој табели претходи крају јавног увида. Ниједна од тих разлика не мења квалитативни закључак — одбијено је више примедаба него што је прихваћено, јавни сектор доминира, чланови Комисије одлучују о сопственим примедбама — али бројање које је основа налаза мора бити усаглашено. Контекстни подаци о становништву мешају пописе: бројеви за Панчево на стр. 171 потичу из пописа 2011. године, а приписани су попису 2002. године, уз фусноту која говори о расту, иако је број становника града између 2002. и 2011. опао, са 127.162 на 123.414 (РЗС, 2011; РЗС, 2012а); општина Инђија по попису 2011. има 47.433, а не 53.000 становника, а за Деспотовац су наведени бројеви (30.000 и 5.000) знатно изнад пописних — 23.191 у општини и 4.197 у самом насељу (РЗС, 2012а).

Студије случаја: тумачење. Поједине оцене изречене су јаче него што грађа допушта. Кад рад у Инђији види „потпуну сарадљивост обрађивача“ (стр. 204) и „веома високу осетљивост“ (стр. 212) Комисије, те оцене изводи из малог броја примедаба, без разматрања алтернативе да је прихватање примедбе надлежног органа редован исход поступка; приказ два плана детаљне регулације у Инђији почива уз то на исказу „по речима обрађивача“, иако по Прилогу 5 обрађивачи у Инђији нису интервјуисани. Један пропуштени закључак вреди издвојити: табела 7 упоредо приказује два града изабрана због различитог имиџа и различите проактивности управе, а налаз да се механизми учешћа „у оба града“ користе формално могао је бити формулисан као резултат поређења — да разлике у имиџу и проактивности нису произвеле разлике у учешћу грађана. То би био јачи налаз од онога што рад изриче.

Примери добре праксе. Деспотовац и Ада добро су постављени један према другом: донаторски вођен урбанистички план и локално покренута стратегија. Али ниједан пример не носи онолико колико му закључак приписује. Пример Деспотовца приказује дизајн поступка и уговорену намеру раног учешћа грађана, а опис се завршава одлуком о изради плана; он зато показује изводљивост модела поступка у постојећем систему, а не његове исходе. Приказ стратегије Аде преузима оцену ефеката од носилаца процеса: пројекти реализовани после усвајања, међу

њима државно финансирани мост и обилазница, наводе се без разматрања да ли би били реализовани и без стратегије. Опис Инђије ослања се претежно на материјале са сајта општине и преноси њихове промотивне оцене без критичке дистанце.

VII Анкета, интервјуи и вредносно-когнитивни ниво

Шта анкета јесте. Анкета урбаниста послата је на списак адреса лиценцираних урбаниста. По стандардним дефиницијама Америчког удружења за истраживање јавног мњења (AAPOR) таква анкета ближа је анкети именованих лица, за коју се стопа одговора може израчунати: „For Internet surveys of specifically named persons, and, in particular, those using sampling frames of e-mail addresses where all members of frame have Internet access (i.e., coverage is not an issue), one can establish parallels with the discussion of mail surveys of specifically named persons addressed earlier in this document.“ (AAPOR, 2011, стр. 32). Рад ту стопу практично износи (109 одговора на око 1000 позива), а узорак назива индикативним — што одговара препоруци радне групе AAPOR-а за невероватносне онлајн узорке да се избегава тврдња о репрезентативности (AAPOR Online Panel Task Force, 2010, стр. 5). Анкета, дакле, има одређен оквир узорка.

Слабост је у томе што ауторкина сопствена ограда није доследно одржана. На стр. 228 стоји „По овом критеријуму ради се о репрезентативном узорку.“ (стр. 228), и то за поклапање само струковне структуре, а на стр. 250 из анкете се изводи „преовлађујући став у стручној јавности Србије“ (стр. 250), што излази из оквира индикативног узорка. Кодекс AAPOR-а тражи опис основног скупа и оквира узорка и „A description of the sample design, giving a clear indication of the method by which the respondents were selected (or self-selected) and recruited“ (AAPOR, 2010, III.A.4). Рад наводи приближне основице (око 1000 позваних адреса, око 1500 лиценцираних урбаниста), али не наводи извор другог броја ни ко је и са ког списка послао позив. Одзив од десетак процената остаје исти по свакој основици, али оквир узорка треба да буде једнозначно описан, а уз табеле и дијаграме наведен број одговора на појединo питање.

Бројеви у табелама. Мерило издвајања најзначајнијих проблема рад унапред бројчано задаје (просек изнад 3,2) и уз сваку табелу приказује целу расподелу оцена, што омогућава да се свака оцена провери. Управо то показује неколико грешака. У табели 9 расподеле у два реда померене су за једну колону; за корупцију су уписани просек 3,33 и 83,3 % максимума, а из приказане расподеле излази око 3,15 (79 %), па по мерилу самог рада корупција спада у распон 2,8–3,2, а не међу проблеме изнад 3,2, како се тврди на стр. 231. У табели 14 просеци 3,5 и 3,44 треба да гласе око 3,33 и 3,31. Прилог 2 и натписи табела 13 и 14 наводе скалу 0–5, а табеле 9–12 и сви дијаграми почивају на скали 0–4. У закључку на стр. 249 проблемима који се

„посебно издвајају“ придодата је и ставка „Често мењање закона“ (3,10), која је испод сопственог прага. Општи налаз анкете тиме се не мења, али рад који себи задаје бројчано мерило треба да га примењује доследно.

Слободни одговори и тумачење. Слободни одговори наведени су спојено, без граница међу испитаницима, а поступак њиховог груписања и избора није описан. Урбанисти у анкети оцењују и сопствено знање (као проблем најниже, 2,23) и знање запослених у управама (3,28), па је вероватно реч и о процени једне групе актера о другој; закључак на стр. 249 налаз преноси као став испитаника, али без те ограде. Сумња да питање из табеле 12 није било довољно јасно, коју ауторка изриче на стр. 241, у закључку на стр. 249 се не понавља. Арнстајнина слика о спанаћу, пренета на стр. 250 с речима којих у изворнику нема (Arnstein, 1969, стр. 216), употребљена је као опис преовлађујућег става струке у Србији, за шта анкета нема домет.

Перцепција грађана. Одељак 4.4.2 перцепцију грађана изводи из општих истраживања учешћа на локалном нивоу (СКГО 2006, Грађанске иницијативе 2009), и то ауторка изричито и тачно образлаже: део оцене укупног стања може се прихватити као оцена стања у урбанистичком планирању (стр. 251). Подаци Грађанских иницијатива пренети су тачно; одељак се, међутим, завршава без закључка о томе шта из тих општих података следи за урбанистичко планирање.

ИКТ подршка у Србији. Одељак 4.5 доноси и конкретне, проверљиве податке — „У претходном парламентарном сазиву (2008-2012) од укупно 250 посланика, само 64 имало је јавно доступне и-мејл адресе.“ (стр. 261). Бројчана слика ИКТ окружења, међутим, застарела је у тренутку предаје. Удео од 26,3 % домаћинстава с интернетом и превласт модемског (dial-up) приступа (стр. 257–258) податак је Републичког завода за статистику за 2007. (РЗС, 2007), изнет без године као садашње стање; у септембру 2012. завод је објавио да интернет прикључак има 47,5 % домаћинстава, а модемску везу 1,4 % домаћинстава с прикључком (РЗС, 2012б). Закључак о заостајању Србије може да стоји и с новијим подацима, али је оцена услова за ИКТ подршку, на којој рад заснива део препорука, песимистичнија од тадашњег стања; препоруке модела (стр. 290), треба рећи, рачунају и с грађанима без рачунара и приступа мрежи. У фуснотама 38 и 39 као важећи наведен је Закон о телекомуникацијама, који је 2010. замењен Законом о електронским комуникацијама (2010).

Проблеми постојећег модела. Одељак 4.6 наводи проблеме као општи списак, без упућивања на налазе студија случаја, интервјуа и анкете, иако неколико тих проблема — формално учешће, неповерење, неразумљива документација, касни јавни увид — одговара налазима сабраним на стр. 218–220 и 249–250. Подела проблема на ниво контекста и ниво планирања (стр. 268) ипак је употребљива и добро повезује дијагнозу с препорукама.

VIII Редефинисани модел и препоруке

Мерен струковним оквирима насталим пре 2013. године, модел стоји добро. Три модалитета учешћа одговарају степенима спектра Међународне асоцијације за учешће јавности, све до сарадње, чији је циљ „To partner with the public in each aspect of the decision including the development of alternatives and the identification of the preferred solution.“ (IAP2, 2007). Модалитет грађанина као представника групе има ослонац у Кодексу добре праксе Конференције међународних невладиних организација Савета Европе, који учешће јавности уређује управо преко организованог цивилног друштва и степенује га у четири нивоа — „There are four gradual levels of participation, from least to most participative. These are: information; consultation; dialogue; and partnership.“ (Conference of INGOs, 2009, стр. 7). Четврти стадијум развијеног модела, имплементација и праћење, одговара препоруци UN-Habitat-a да „Monitoring and Evaluation should be integral parts of the on-going implementation of strategies and plans.“ (UNCHS, 2001, стр. 9), а захтев за раним учешћем има ослонац у потврђеној Архуској конвенцији (в. одељак VI).

Веза с дијагнозом. Модел је с налазима четвртог поглавља повезан посредно — преко одељка 4.6 и тронивојске структуре препорука — али рад не показује изричито који је налаз студија случаја, интервјуа или анкете довео до ког решења модела, а посредна провера, најављена на слици 2, није изведена као засебан корак. Рад исто тако не разграничава шта је у предложеном поступку (четири стадијума, организација рада на сликама 68 и 68а, табела 15) преузето из приказаних страних модела, шта прилагођено, а шта ново. То су питања читљивости доприноса, а не његове ваљаности.

Отворена питања. Модел легитимитет представника и неједнаку моћ актера препушта анализи заинтересованих страна и фасилитацији, али не даје оперативна мерила по којима се представници бирају и по којима се признаје појединац-ауторитет, иако је рад у 4.6 као прва два отворена проблема означио управо легитимитет сукобљених интереса и неједнаку моћ група актера (стр. 266). Препоруке на регулаторном нивоу изричито су само скициране — „Ови регулативни документи су у на овај начин само скицирани“ (стр. 291) — и то је отворено речено; ипак, није наведен законски основ за предложене подзаконске акте.

Обавезност. Препоруке почивају на поставци о минималном обавезном језгру — два обавезујућа подзаконска акта (стр. 290) уз необавезујуће препоруке — и тај став је у закључку тачно сажет: „На националном нивоу је потребно дозволити одступања и варијације, а скуп обавезности свести на минималну количину ради обезбеђивања компатибилности.“ (стр. 311). С тим се не слаже реченица на стр. 310, по којој рад може довести до закључка „да обавезујућа регулатива није неопходна за омогућавање средине за учешће грађана“ (стр. 310), као ни с другом хипотезом, која

говори управо о редефинисању обавезности. Из рада, у целини узев, произлази ужи и одбрањивији став: обавезујућа регулатива није довољна за квалитетно учешће, а обавезност треба свести на минимум.

Закључна разматрања. Поред онога што је речено о хипотезама (одељак III), закључак не наводи ниједан број из сопственог истраживања — ни величину узорка анкете, ни удео прихваћених примедаба — а налаз о флексибилности комисија према регулационим и крутости према стратешким примедбама износи као општи, без ограде коју ауторка поставља на стр. 178. Активно и континуирано учешће на почетку петог поглавља сматра се „јединим начином за креирање одрживих решења“ (стр. 270), што је јаче од ограничења која рад сам набраја на стр. 272 и 274.

IX Наводи, бројеви, слике и језик

Наводи. Дословни наводи из литературе у великој већини верно преносе изворник; омашке се тичу пре свега страна и граница навода. Стране су погрешне код више аутора — примера ради, код Алмендингера (наведене 83, 90 и 86, у изворнику 82, 89 и 87) и код Младеновића, где стране „10“ и „11“ не постоје у распону чланка 217–247 који рад сам даје у попису. У наводима су местимично изостављене речи без знака изостављања, а на неколико места унутар наводника стоје речи којих у изворнику нема (Арнстајн на стр. 250). Неколико превода мења смисао: *the givenness of experience* преведено је као „давање експертиза“ (стр. 42), Фливбјергово *tribal and democratic* као „демократе и тоталитаристи“ (стр. 72).

Слике, табеле, нумерација. Садржај нема бројеве страна, а двадесетак наслова у тексту гласи друкчије него у садржају. Две различите слике носе број 18 и две број 25; табеле 8 нема, а нумерација карата у телу рада од слике 48 заостаје за списком слика за један број, па слика која је у списку 50 у тексту носи број 49; натпис табеле 2 исписан је латиницом. Текст упућује на табелу 2 — „у табели бр. 2“ (стр. 58) — где стоји табела 1. На више слика — у студијама случаја на готово ниједну — текст се не позива бројем, а карте намене немају легенду, а у одељку о Инђији ни размеру.

Језик и писмо. Рукопис није прошао завршну лектуру: у свим поглављима има словних грешака, и у насловима („ИНСТУИТУЦИОНАЛИЗАЦИЈА“, „конгнитивни“), и на местима где замагљују смисао. Машинска конверзија писма оставила је непрепознатљиве ознаке и речи („фацебоок, тwиттер“, „ЗД“ уместо 3Д, адресе исписане ћирилицом, попут „www.индјија.рс“). Облици истих имена разликују се и у тексту и у попису: Healey, Healy и Хили; Flyvbjerg, Flyberg и Flubjerg; Arnstein и Arnstain. Сузан Фејнстајн и Полин Макгерк означене су мушким родом. Замерка се поставља као захтев доследности унутар самог рада: исто име и исти појам треба да имају један облик.

X Научни апарат

Треба почети оним што је уредно. Образац аутор–година са страном користи се доследно, а код дословних навода страна је у великој већини наведена. Сви главни теоријски ослонци рада — Healey 1997, Innes и Booher 2010, Allmendinger 2002, Петовар 2003, Младеновић 2008, Хабермас 2002 — имају у попису јединицу по којој се дело може пронаћи (иако је у јединици Planning with Complexity замењен редослед аутора, а јединица Младеновић 2008 словно је искварена); посредна навођења у највећем делу изричито су означена („према“, „у“), с посредним извором у попису, што је тачно оно што тумачење APA стила тражи: „In your reference list, provide a reference for the source you read.“ (McAdoo, 2010). Табела 7 за сваки план наводи правни и плански основ с пуним гласилима.

Најозбиљнији недостатак апарата јесте раскорак између текста и пописа литературе, и то у оба смера. Велики број дела наведених у тексту нема јединицу у попису — 110 од 191 различитог дела на која се текст позива. Међу њима нису само споредни помени него и дела с дословним наводима и бројевима страна на која се аргументација ослања, попут Пауновића (2002), на коме рад заснива одређење грађанина и цивилног друштва (стр. 3, 22–27), Петовар (2002), из које дословно наводи са странама 129–135 (стр. 29–36), или Беговића и др. (2010), чије стране 9 и 15 наводи у анализи регулаторног контекста (стр. 158–159). То није посредно навођење, него празнина у попису. Ни Рител и Вебер (1973), поменути на стр. 94, немају јединицу у попису, а код Фишера се година у тексту (2004, стр. 149) разликује од године у попису (2001). Обрнуто, око три петине јединица у попису у тексту се не наводи, а попис нема напомену да обухвата и консултовану литературу. Заједно, та два раскорака чине везу између текста и пописа непоузданом.

Остале замерке су појединачне и треба их отклонити у редакцији: код више аутора година у тексту и у попису се разликују, неке јединице имају нетачна годишта, иницијале или распоне страна, а у тексту су остале радне белешке у позивањима (година „19?“ у фусноти 11), што показује да завршна провера апарата није обављена. Закон о планирању и изградњи из 2003. године, по коме су рађени анализирани генерални планови, није у попису, а анализирани плански документи, извештаји о јавном увиду и записници комисија — примарна грађа четвртог поглавља — нису издвојени у попис извора: подаци о њима расути су по табели 7, Прилогу 5 и фуснотама, а за извештаје о јавном увиду и записнике комисија не каже се где су прегледани.

Интернет извори, осим једног, наведени су без датума приступа, али образац APA 6 за интернет изворе, који рад прати, гласи „Author, A. (date). Title of document [Format description]. Retrieved from http://URL“ (Lee, 2010), дакле без датума приступа, па

његов изостанак сам по себи није грешка. Прави проблем је у томе што више адреса води на домен „.yu“, угашен пре предаје рукописа, а део адреса машински је пресловљен у ћирилицу и у том облику не води до извора.

XI Однос рада и извештаја Комисије

Извештај Комисије тачно препознаје оно што је у раду најважније: институционални приступ заиста јесте теоријско језгро рада и оквир његове дијагнозе. Исто тако, извештај с правом бележи ограниченост анкете урбаниста: „Избор граничне технике може бити предмет критичке анализе и даљих провера, о чему кандидат има пуну свест и сазнање“ (извештај, стр. 22), што одговара стању у тексту.

У три тачке извештај, међутим, иде даље од текста. Прво, извештај каже да рад „нашој планерској пракси нуди један другачији модел, темељно истражен и проверен“ (извештај, стр. 21), док ауторка каже да се модел не може емпиријски проверити (стр. 12, 17), а сам извештај га на 15. страни назива „хипотетички, редефинисани модел“ (извештај, стр. 15). Друго, извештај каже да су примери добре праксе потврдили хипотезе о знању и свести као предусловима и о могућности промене у оквиру постојећег система; рад такву везу примера с нумерисаним хипотезама изричито не успоставља (одељак III). Треће, оцене о апарату — „цитати су јасно издвојени са наведеним извором“ и „попис илустрација и литературе је дат прецизно, уз све потребне податке“ (извештај, стр. 17) — не одговарају стању описаном у одељцима IX и X.

Извештај доноси и податке којих у раду нема: бројеве анкете даје прецизније — „109 анкетираних, 11% одзива - 980 позваних, 8% од укупног броја у Србији - 1340“ (извештај, стр. 20) — и наводи да је комуникација с урбанистима обављена уз подршку Инжењерске коморе Србије; то је корисна информација, али јој је место у самој дисертацији. Међу ауторима на које се рад ослања извештај истиче и оне чији су радови у попису, али се у тексту не наводе (Agyeman и др. 2003, Bell и Morse 2003, Томушат 2006).

XII Шта остаје

Дисертација Данијеле Миловановић Родић озбиљан је и употребљив рад, који домаћем урбанистичком планирању доноси три ствари: теоријски промишљено утемељење учешћа грађана у комуникативно-колаборативној парадигми, институционални оквир дијагнозе по коме исти прописи могу дати различиту праксу, и модел учешћа изведен тако да буде остварив у постојећем систему. Најтрајнији појединачни прилог чине сопствена грађа о јавном увиду (табела 7 с картама примедаба) и анкета урбаниста, описане у одељку II. Модел с три

модалитета учешћа, два облика поступка, обавезним Пројектом учешћа грађана и препорукама по три институционална нивоа сагласан је с тадашњим струковним оквирима и изводљив без измене закона.

Слабости су четири и ниједна не руши дијагнозу ни модел; прве две, међутим, дотичу оно што закључак тврди о хипотезама: раскорак између онога што рад показује и онога што закључак о хипотезама изриче (одељак III); недовољно документована емпиријска основа — интервјуи, анализа примедаба, оквир узорка анкете и неколико грешака у табелама; теоријско приписивање на носећим местима; и научни апарат и редакција. Изнад свега тога стоји једна правилност: рад је бољи у дијагнози и у ономе што сам о себи признаје него у ономе што о себи закључује.

У евентуалном монографском издању или наставку истраживања најплодније би било пет измена. Прво, изнова написати методолошки одељак Увода, додати одељак о ограничењима и у закључку за сваку хипотезу рећи којим је налазом поткрепљена и у ком степену. Друго, документовати емпиријску основу: интервјуе, правила кодирања примедаба, оквир узорка анкете, уз исправку табела 9 и 14. Треће, изворно утемељити теоријске ослонце: навести Скота и образложити вредносно-когнитивни ниво, делиберативну демократију читати и из изворних дела, Гиденсову теорију назвати теоријом структурације. Четврто, ажурирати чињенични слој — податке о ИКТ окружењу, обавезу објављивања планова на интернету и потврђену Архуску конвенцију као ослонце препорука — и усагласити бројеве и датуме у табели 7. Пето, довршити модел тамо где је рад сам означио празнине — мерила за избор представника, законски основ предложених подзаконских аката, усклађивање минималног обавезног језгра с реченицом да обавезујућа регулатива „није неопходна“ — и применити ауторкину листу критеријума вредновања (табеле 4 и 5) на студије случаја и на пилот-примену модела. Уз то, употпунити попис литературе и текст дати на лектуру.

Уз ту врсту редакције, која у највећем делу не тражи ново истраживање него доследно спровођење онога што је рад већ започео, ова дисертација остаје вредан прилог домаћој теорији и пракси урбанистичког планирања, чија би дијагноза јавног увида и модел учешћа имали шта да кажу и законодавцу и локалним управама које би хтеле да учешће грађана учине стварним.

Литература

Предмет осврта

Миловановић Родић, Данијела М., *Редефинисање модела учешћа грађана у урбанистичком планирању Србије у складу са комуникативно-колаборативном парадигмом* [докторска дисертација]. Архитектонски факултет Универзитета у

Београду, 2013. НаРДуС: https://nardus.mpn.gov.rs/handle/123456789/2011.

Бајић Брковић, Милица; Никезић, Зоран; Петовар, Ксенија, Извештај о докторској дисертацији кандидаткиње мр Данијеле Миловановић Родић, дипл. инж. арх. (Реферат Комисије), Архитектонски факултет Универзитета у Београду, 26. март 2013. Материјал 13. седнице Већа научних области грађевинско-урбанистичких наука Универзитета у Београду, 25. 6. 2013: https://webserver.rcub.bg.ac.rs/publicFileDownload?idSednicaMaterijal=14194.

Метод: студија случаја, интервју, анкета

Flyvbjerg, B. (2006). Five misunderstandings about case-study research. *Qualitative Inquiry*, 12(2), 219–245. https://doi.org/10.1177/1077800405284363

Kvale, S., & Brinkmann, S. (2009). *InterViews: Learning the craft of qualitative research interviewing* (2nd ed.). Thousand Oaks, CA: Sage.

American Association for Public Opinion Research (AAPOR). (2010). *AAPOR code of professional ethics and practices* (Revised May 2010). AAPOR.

American Association for Public Opinion Research (AAPOR). (2011). *Standard definitions: Final dispositions of case codes and outcome rates for surveys* (7th ed.). AAPOR.

AAPOR Online Panel Task Force [Baker, R. и др.]. (2010). *AAPOR report on online panels*. AAPOR. [Објављено и у: *Public Opinion Quarterly*, 74(4), 711–781. https://doi.org/10.1093/poq/nfq048]

Теорија институција

Scott, W. R. (2008). *Institutions and organizations: Ideas and interests* (3rd ed.). Sage.

Учешће јавности и вредновање колаборативних процеса

Innes, J. E., & Booher, D. E. (1999). Consensus building and complex adaptive systems: A framework for evaluating collaborative planning. *Journal of the American Planning Association*, 65(4), 412–423. https://doi.org/10.1080/01944369908976071

Innes, J. E., & Booher, D. E. (2010). *Planning with complexity*. Routledge.

Margerum, R. D. (2002). Collaborative planning: Building consensus and building a distinct model for practice. *Journal of Planning Education and Research*, 21(3), 237–253. https://doi.org/10.1177/0739456X0202100302

Rowe, G., & Frewer, L. J. (2000). Public participation methods: A framework for evaluation. *Science, Technology, & Human Values*, 25(1), 3–29. https://doi.org/10.1177/016224390002500101

International Association for Public Participation (IAP2). (2007). *IAP2 spectrum of public participation* [Постер].

Conference of INGOs of the Council of Europe. (2009). *Code of good practice for civil participation in the decision-making process* (CONF/PLE(2009)CODE1). Strasbourg: Council of Europe.

United Nations Centre for Human Settlements (UNCHS). (2001). *Tools to support participatory urban decision making* (Urban Governance Toolkit Series; HS/628/01E). Nairobi: UNCHS (Habitat).

Stec, S., & Casey-Lefkowitz, S. (2000). *The Aarhus Convention: An implementation guide* (ECE/CEP/72; in collaboration with J. Jendroska). United Nations Economic Commission for Europe.

Arnstein, S. R. (1969). A ladder of citizen participation. *Journal of the American Institute of Planners*, 35(4), 216–224. https://doi.org/10.1080/01944366908977225

Sadagopan, G. D. (2000). *Web-based geographic information systems: Public participation in virtual decision making environments* [Master's thesis]. Blacksburg, VA: Virginia Polytechnic Institute and State University.

Rittel, H. W. J., & Webber, M. M. (1973). Dilemmas in a general theory of planning. *Policy Sciences*, 4, 155–169.

Fagence, M. (1977). *Citizen participation in planning*. Oxford: Pergamon Press.

Навођење

American Psychological Association (APA). (2010). *Publication manual of the American Psychological Association* (6th ed.). American Psychological Association.

McAdoo, T. (2010, May 20). Secondary sources (aka how to cite a source you found in another source) [Blog post]. APA Style Blog.

Lee, C. (2010, November 18). How to cite something you found on a website in APA Style [Blog post]. APA Style Blog.

Прописи и акти (у тексту важећем у фебруару 2013)

Закон о потврђивању Конвенције о доступности информација, учешћу јавности у доношењу одлука и праву на правну заштиту у питањима животне средине. (2009). Службени гласник РС – Међународни уговори, бр. 38/2009.

Закон о планирању и изградњи. (2003). Службени гласник РС, бр. 47/2003.

Закон о планирању и изградњи. (2009). Службени гласник РС, бр. 72/2009.

Закон о изменама и допунама Закона о планирању и изградњи. (2011). Службени гласник РС, бр. 24/2011.

Закон о изменама Закона о планирању и изградњи. (2012). Службени гласник РС, бр. 121/2012.

Правилник о садржини, начину израде, начину вршења стручне контроле урбанистичког плана, као и условима и начину стављања плана на јавни увид. (2004). Службени гласник РС, бр. 12/2004.

Правилник о садржини, начину и поступку израде планских докумената. (2010). Службени гласник РС, бр. 31/2010, 69/2010 и 16/2011.

Закон о електронским комуникацијама. (2010). Службени гласник РС, бр. 44/2010.

Закон о стратешкој процени утицаја на животну средину. (2004). Службени гласник РС, бр. 135/2004 и 88/2010.

Статут Архитектонског факултета у Београду (пречишћени текст). (2012). Службени билтен Архитектонског факултета, бр. 72/06, 75/07, 80/08 и 88/12.

International Covenant on Civil and Political Rights (ICCPR). (1966). UN General Assembly resolution 2200A (XXI), 16. 12. 1966.

Commission of the European Communities. (2002). *Towards a reinforced culture of consultation and dialogue – General principles and minimum standards for consultation of interested parties by the Commission*, COM(2002) 704 final, 11. 12. 2002.

Подаци за упоредне наводе

Републички завод за статистику (РЗС). (2007). *Употреба информационо-комуникационих технологија у Републици Србији, 2007* (саопштење). Београд: РЗС.

Републички завод за статистику (РЗС). (2011). *Попис становништва, домаћинстава и станова 2011. у Републици Србији: Први резултати*. Београд: РЗС.

Републички завод за статистику (РЗС). (2012а). *Попис становништва, домаћинстава и станова 2011. у Републици Србији: Старост и пол – подаци по насељима* (књига 2). Београд: РЗС.

Републички завод за статистику (РЗС). (2012б). *Upotreba informaciono-komunikacionih tehnologija u Republici Srbiji 2012*. Београд: РЗС.

Royal Swedish Academy of Sciences. (1993, October 12). *The Sveriges Riksbank Prize in Economic Sciences in Memory of Alfred Nobel 1993* [Press release].

Active Citizenship Network & FONDACA. (2006). *European Charter of Active Citizenship*. Rome / Vienna.

---

1. Стране се наводе по непрекинутој пагинацији главног текста, од Увода (стр. 1) до краја закључних разматрања (стр. 312). До стр. 182 она се поклапа с бројевима одштампаним на странама; даље одштампани бројеви заостају за два до дванаест, јер уметнуте карте планова нису нумерисане (тако страна наведена у осврту као 195 на примерку носи број 189, а страна 312 број 300).↩